

SZEMLE

KEMÉNY GÁBOR 1993: KÉPEKBE MENEKÜLŐ ÉLET.

Krúdy Gyula képalkotásáról és a nyelvi kép stilisztikájáról.

Budapest, Balassi Kiadó, 253. p.

A szerzőnek eddig két Krúdy Gyula stílusával foglalkozó könyve jelent meg (Kemény 1974; Kemény 1991). Jelen kötetének különböző fejezetei 1974–1991 között folyóiratokban és önálló kiadványokban – így a Kemény 1974-ben – már megjelentek. Mindezeknek a tanulmányoknak az együttes kiadását, könyvvé alakítását Kemény Gábornak a két évtizedes Krúdy-kutatása indokolja, és az is, hogy a kötetbe szerkesztett tanulmányok könnyebben kerülhetnek be az irodalomelmélet és az irodalomtörténet meg a stilisztika vérkeringésébe.

A könyv három fő részből áll. Az első: A nyelvi kép mibenléte és befogadásának mechanizmusa az újabb stilisztikai elméletek tükrében (7–50). – A „trópus” elnevezésnek, illetőleg fogalomnak hazai és nemzetközi megnevezéseit számba véve a szerző a „nyelvi kép” kifejezést vezeti be, és lényegében jól meg is indokolja az új terminus technicus szerinte való szükségességét (8–12); azonban a „nyelvi kép” kifejezést, mint írja, sokszor elegendő „kép”-nek rövidítve használni. S jobbra ez is tapasztalható, például az Elemi kép – komplex kép – továbbcsúszott kép című fejezetrészben (113–23), amelyben az ún. nyelvi képeket a szerző a bennük lévő összehasonlításnak vagy azonosításnak a mozzanatszám szerint osztályozza. Kétségtelen, hogy Kemény Gábor széles körű tárgyismerettel indokolj meg a „szókép” helyébe állítandó „nyelvi kép” mibenlétét, mégis: saját terminusa „kép”-re rövidítve végül is egybeesik az irodalomelmélet szakkifejezésével, vö. Szerdahelyi István 1979. Meggyőző indokolással veti el Kemény Gábor azt a „kettőskép” szakkifejezést, amelyet Zalabai Zsigmond kísérelt meg bevezetni (Zalabai 1981: passim). Bizonyára a jövő magyar stilisztikája dönti el, célszerű-e Kemény Gábor szakkifejezésnek használata.

Hasznosak és értékesek azok az alfejezetek, amelyekben a szerző a nyelvi képeket a közlemény felől a megkülönböztetés szemantikai kritériumai alapján, az olvasó szempontjából a befogadás mechanizmusának minéműsége szerint vizsgálja. Hasonlóképp értékes a képtípusok áttekintése is. Az elméleti részekben Kemény Gábor a nemzetközi stilisztikai, retorikai, illetőleg irodalomelméleti szakirodalom átfogó és alapos ismeretéről tesz tanúságot.

A kötet második fejezete – „Képekbe menekülő élet” (A nyelvi kép mint stílus eszköz Krúdy Gyula prózájában) (51 – 182) – ugyancsak elméleti bevezetővel indul: a szavak lexikális, kontextuális és írói jelentéseinek kérdéseit taglalva úgy tartja, a stilisztika nem mondhat le „[...] a szótári és az aktuális jelentésspektusnak a megkülönböztetéséről” (56), még ha a jelentéstan – nevezetesen Károly – azt mondja is, joggal, hogy „A jelnek annyi jelentése van, ahány környezettípusa lehetséges a szövegben” (Károly 1970: 24). „[...] a szépirodalmi szövegben, különösen a költői képekben nem is annyira új jelentésről, mint inkább a környezet jelentésmódosító-színező hatásáról, ill. a szokásos és az alkalmi (képszerű, pl. metaforikus) jelentés közti ingadozásról, villódzásról van szó [...]” – foglal állást Kemény Gábor (56), s ebben az állásfoglalásban a stilisztikának és a jelentéstannak az elkülönítése, továbbá a stilisztika önállósága tapasztalható.

Krúdy Gyula képalkotásáról a szinekdoché, a metafora és a hasonlat vizsgálata révén tájékoztat a szerző. A pars pro toto fajtájú szinekdoché alkalmazását „[...] lényegsűrítő, lényegkiemelő, valamint hasonlóságot sejtető [...]” céllal használja Krúdy, „Nagy gyakorisága épp ezért nem mond ellent a Krúdy-próza alapvetően metaforikus jellegének, nem cáfolja meg Krúdynak a jakobsoni lírai-romantikus stílusnembe való besorolását” (70). A Nyelvtani és képi determináció a teljes metaforában című fejezetrész önmagában is mutatja, hogy a szóképek szemantikájának kivizsgálása grammatikai szerkezetük figyelembevételével lehetséges. Emellett Krúdy teljes alakú metaforáiról, stílust alakító hatásokról is képet kap az olvasó. – A Krúdy-stílus hasonlatait a szerző a hasonlat tartalma alapján tekinti át. Krúdy hasonlathasználati eljárásainak Kemény megállapítása szerint általános módja, hogy elvont dolgokat alkalmaz hasonlókként. A Krúdy és Marcel Proust között az összehasonlító irodalomtudomány szerint jobbra esszéisztikus szinten emlegetett párhuzamokat Kemény Gábor a Proust-hasonlatok ugyanefféle tulajdonságaival tárgyilag igyekezik bizonyítani (101). – A Képszerűség és kompozíció Krúdy prózájában című alfejezetben (123 – 66) a vizsgálatra kiválasztott Krúdy-művek legfontosabb rendező elvének Kemény a képszerűséget jól megalapozott mennyiségi vizsgálat után (159). A rendszerszerűen föllelhető szóképekről az Erotika és gasztronómia Krúdy képeiben című részfejezet számol be (166 – 82). A fejezetrész címében lévő két motívumkör a Krúdy-életműben egymással kölcsönhatásban van, s ennek „[...] az erotikát és gasztronómiát egységben látó hedonizmusnak mélyebb indítékait keresve a jelenséget mint az egykorú magyar valóság termékét [...] kell szemlélnünk” (181). A Krúdyval (részben) kortárs Füst Milán lírájában található gasztronóm jelenségekre Karinthy Frigyes hívta fel a figyelmet: Füst verseiben kísértetek és szellemek jönnek, mennek, „[...] de korántsem légiessé alakok –, jó nehéz szaguk van, és gyakran beszélnek ételekről. Májat és diót esznek, az

Ősz perszonifikált szelleme is eszik: zöld, hideg almákat [...]” (Karinthy 1911: II. 64). Minthogy Füst Milán költészetében nem csupán a szellemekkel kapcsolatosan van szó evésről és ételéről – például: „Azt mondják, ételek az eszményképeid | S valóban képzeleted kövér nőknek hízeleg a főztjükért, – egy nagy leves, | Hatalmas sült tökök és répák, hízott borjak járják ültödet körül [...]” (Füst 1969: 15), e szövegrész első változata valamelyest ínycsebb: „[...] egy nagy leves, | Hatalmas sült-tökök és répák, hízott medvék [...]” (Füst 1932: I, 559) –, az a Némely látomások nyelvi megvalósulása Füst Milán költői nyelvében című előadásomban alkotáslélektani okokra gondoltam (Büky 1993). Kemény vizsgálatai szerint bizonyára nem csupán erről lehet szó.

A könyv harmadik része – Nyelvi képek gyakorisága, típusai és funkciója egy mai magyar szépprózai antológiában (185–232) – a szerzőnek a már bevált kutatási eljárását alkalmazza huszonhét magyar írónak több mint 150 000 szövegszó mennyiségű anyagára. Jóllehet az 1988-ból való prózaírói gyűjtemények nemigen van köze Krúdy Gyula stílusához, e fejezet, amely némi ismétlődéssel elméleti áttekintését is nyújtja a könyv előző részeinek, tanulságos és példamutató. Arra ösztönöz, hogy a Kemény Gábor által elvégzett kutatást érdemes és nem haszon nélkül való megismételni más prózaírók munkáin, illetőleg továbbfejleszteni. E tekintetben például felülvizsgálatot vár az a Roman Jakobsontól származó nézet, mely szerint a prózát a metonimikus szövegépítési alakítás jellemzi, míg a lírát a metaforikus. Kemény Gábor a Krúdy-prózát alapvetően metaforikus jellegűnek látja, amint az imént idéztem, s így lírai-romantikus stílusnembe sorolhatóan. A huszonhét írótól származó antológia anyagának vizsgálatában ez olvasható: „Metonímia különösen kevés volt, s ez cáfolni látszik Jakobson ismert tételét, amely szerint a prózát a metonimikus pólus uralma jellemzi [...] Elképzelhető azonban, hogy a metaforikus képek túlsúlya a metonimikusokkal szemben nem egyéb, mint mai prózánk lirizálódásának egyik tünete. Ez esetben a metonímia szórványossága nem mond ellent a jakobsoni hipotézisnek, sőt alátámasztja azt” (206). A költői nyelvek stílusát, képzalkotását vizsgálva már korábban is úgy foglaltam állást, hogy nem meggyőző az a vélekedés, mely szerint a realista irodalom a metonimikus elvvel áll belső kapcsolatban, amint ezt Jakobson tartja, 1. Büky 1989: 37. Hasonló véleménye volt J. Soltész Katalinnak is (J. Soltész 1984: 6): Jakobson tételére „[...] divat hivatkozni, pedig bebizonyítatlan [...]” A próza lirizálódásának tüneteként is felfogható metaforikus képek túlsúlya a Kemény Gábor által vizsgált prózaanyagban a lirizálódás mibenlétének problémái miatt nem látszik bizonyítani a jakobsoni tételt. Voltaképpen a líra tulajdonságjegyeinek, a metaforikus jellegű motivációnak, a sűrűsödésével magyarázza e tárgyú munkájában a próza lirizálódását

Gáspári László (Gáspári 1983: 19), vö. Büky 1986: 380. Semmi nem bizonyítja azonban, hogy a lírát a metaforikus motiváció alapjaiban jellemezné.

Kemény Gábor könyvét: szakirodalmi jegyzék (233–48) s egy utószó zárja (251–2), melyben a kutató elmondja, hogy 1972 és 1989 között írta és jelentette meg a könyve alapjául szolgáló egyes részeket, amint már említettem. Kemény közli a megjelenési helyeket s a tanulmányok eredeti címét. – Kétségtelenül hasznos volt a könyvvé szerkesztés, ugyan a könyv harmadik fejezetét a Krúdy-kutatástól kissé távolesőnek vélem. Ezzel együtt a magyar stilisztika és irodalomtudománya stílusvizsgálat kapcsán általában, Krúdy Gyula írásművészetével összefüggésben pedig jelesül nem hagyhatja figyelmen kívül Kemény Gábor tanulmánykötetét.

IRODALOM

- Büky László 1986: Gáspári László: A századvégi novella lírizálódásáról, *Magyar Nyelvőr* 90, 380–1.
- Büky László 1989: *Képalkotás és képrendszer Füst Milán és Karinthy Frigyes költői nyelvében*, Budapest, Akadémiai.
- Büky László 1993: Extázis – Álom – Látomás, Az MTA Néprajzi Kutatóintézetének konferenciája, Budapest, 1993. április 16–19.
- Füst Milán 1932: Az élet alkonya, *Nyugat*, 25. évfolyam I. félév, 559.
- Füst Milán 1969: Szózat az aggastyánhoz, in *Összes versei*, Budapest, Magvető.
- Gáspári László 1983: *A századvégi novella lírizálásáról* = *Nyelvtudományi Értekezések*, 118. szám, Budapest, Akadémiai.
- Karinthy Frigyes 1911: Füst Milán, *Nyugat*, 4. évfolyam II. félév, 63–5.
- Károly Sándor 1970: *Általános és magyar jelentéstan*, Budapest, Akadémiai.
- Kemény Gábor 1974: *Krúdy képalkotása* = *Nyelvtudományi Értekezések* 86. szám, Budapest, Akadémiai.
- Kemény Gábor 1991: *Szinbád nyomában. Krúdy Gyula a kortársak között* (Linguistica. Series A. Studia et dissertationes, 7), Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Kemény Gábor 1993: *Képekbe menekülő élet. Krúdy Gyula képalkotásáról és a nyelvi kép stilisztikájáról*, Budapest, Balassi.
- J. Soltész Katalin 1984: *Opponensi bírálat Büky László kandidátusi értekezéséről*, kézirat, MTA. (1984. március 21.)
- Szerdahelyi István 1979: Kép 3, in Király István főszerk.: *Világirodalmi lexikon* 6, Budapest, Akadémiai.
- Zalabai Zsigmond 1981: *Tűnődés a trópusokon*, Bratislava, Madách.

A NAGY MEDVE

– megjegyzések egy népköltészeti antológiáról –

DOMOKOS JOHANNA

Eredeti vállalkozásnak tekinthetjük a finnugor (uráli) népek költészeti alkotásaiból eddig összeállított fordítások antológiájának sorában az 1993-ban angol nyelven megjelent *The Great Bear*¹ címűt. Nemcsak terjedelmével, hanem filológiai részletességével is kiemelkedik. A négyszázötven angol fordítás mellett a forrásszövegek is megtalálhatóak magyar, manysi, chanti, komi, komi-permják, udmurt, mari, mordvin, vót, lív, inkeri, karéliei, észt, finn, lapp² nyelven. A könyv végén elhelyezett *Commentary*³ fejezetben pedig külön-külön egység tartalmazza az illető népköltészeti alkotás forrásadatait, előadási módjára, gyűjtési körülményeire, tartalmi különlegességeire vonatkozó főbb információkat, sőt a velük kapcsolatos fontosabb bibliográfiai adatokat is. A kötet viszont nem tartalmaz számojéd nyelvű orális költészeti anyagot, így az alcímben nem az *uráli*, hanem a *finnugor* megjelölés szerepel.

A könyvben nem esik hangsúly arra a tényre, hogy az itt közölt orális költészeti alkotások nem egy adott időben és térben jellemezhető orális kultúra, költészet részei, hanem különböző korokban lejegyzett alkotások kronológiát nem érvényesítő tematikus antológiája. Ennek különösen akkor van jelentősége, amikor a könyv alcímében is jelölt finnugor nyelvű *orális költészetekről* próbálunk képet alkotni. A kötet *Oral Poetry: The Comparative Approach*⁴ fejezete az összehasonlítás különböző módszereit vizsgálja, azonban nem az orális költészet(ek)re, mint sajátos tudatformá(k)ra, hanem az itt közölt anyag összeállítására vonatkozóan.

Az antológiában közölt darabok kiválasztásában a szerkesztők nem etnográfiai, hanem tradíció-fenomenológiai kritériumot próbáltak követni (p. 48), azonban a – fenomenológiai jelölés nem eléggé indokolt, hisz csupán bizonyos témák megközelítéséről

¹Honko, Lauri – Timonen, Senni – Branch, Michael 1993: *The Great Bear. A Thematic Anthology of Oral Poetry in the Finno-Ugrian Languages* (A nagy medve. Finnugor nyelvű orális költészet tematikus antológiája), Engl. transl. Bosley, Keith, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, pp. 787.

²E nyelvek felsorolásában a könyvben használt felosztást követtem, melyet kissé indokolatlan részletezés jellemez a komi és komi-permják elkülönítésben a lapp vagy akár mordvin nyelv(ek) tagolhatóságához viszonyítva.

³*Magyarázatok*, Senni Timonen – Michael Branch, pp. 667 – 768.

⁴*Orális költészet: Összehasonlító megközelítés*, Lauri Honko, pp. 43 – 57.

van szó. Az általános bevezető utáni fejezetek főtemájára a fejezetcímek is utalnak, melyek a következők:

I.	A kozmosz	p. 81 – 93 – 114	(L.H.)
II.	Vadászat	p. 118 – 141 – 188	(L.H.)
III.	Mezőgazdaság	p. 191 – 201 – 224	(L.H.)
IV.	Állattartás és nomadizmus	p. 225 – 235 – 255	(L.H.)
V.	Ünnepek	p. 257 – 265 – 284	(L.H.)
VI.	Szerelem	p. 285 – 299 – 335	(S.T.)
VII.	Az én	p. 337 – 351 – 401	(S.T.)
VIII.	Besorolás	p. 403 – 415 – 447	(L.H.)
IX.	Házasság	p. 449 – 469 – 519	(L.H.)
X.	Gyógyítás	p. 521 – 533 – 561	(L.H.)
XI.	Halál	p. 563 – 579 – 613	(L.H.)
XII.	Epika	p. 615 – 633 – 663	(L.H.)

Az egyes fejezetek több műfaji részre tagolódnak, erre a határra utalnak az oldalszámozások középső számai, ugyanis a népköltészeti alkotásokat megelőzi egy-egy tematikus tanulmány, és a zárójelben elhelyezett monogramok ezek szerzőit jelölik.⁵ Sőt a II., IX., XI. fejezetekbe a következő hagyományos szertartások fotósorozatai is beépülnek mint: *Obi-ugor medveünnep* (Lennart Meri, Mart Meri fotói), *Karéliai temetés a Tver Körzetből* (Lauri Honko fotói), és *Magyar lakodalom Erdélyben, Széken* (Kecskeméti István fotói).

Az I–XII. fejezetek tanulmányairól elmondható, hogy nagyjából tükrözik a finn-ugor kutatások azon területi állapotát, melyet gyakran a korszerű, következetes tudomány-metodológia(ák) hiánya, az adatok pertinencia⁶ nélküli sorolása jellemez. Márpedig ilyen hatalmas anyag eredményesebb, feldolgozása összefüggésben áll ezzel a szükséglettel. Lauri Honko is megemlíti, hogy a finnugor orális hagyományok (közös vonásainak) mélyreható vizsgálatára kevés kísérlet történt, és ezt pótolni nem tartozik az antológia szerepkörébe. Ráadásul azért is problémás lenne, mivel ebben az esetben az orális költészeti anyagot célszerű lenne prózaival kiegészíteni.

⁵L. H. – Lauri Honko, S. T. – Senni Timonen

⁶A Párizsi Szemiotikai Iskola elvére gondolok, mely szerint csak egy szinttel vagy egy fogalommal kellene egy adott időben foglalkozni.

Mindenesetre a kötet sajátos keretei, korlátai ellenére megkísérli az egyes témák finnugor vonatkozású kutatások jelenlegi eredményeinek szintézisét. Különösen értékes ebből a szempontból a bevezető három tanulmánya, mely a népköltészeti anyag tágabb kontextusát nyújtja:

1. *The Finno-Ugrian Peoples*,⁷
2. *Oral Poetry: The Comparative Approach* (l. 4-es lábj.),
3. *Belief and Ritual: The Phenomenological Contexts*.⁸

Az első tanulmány az illetékes legújabb álláspontokat és adatokat (pl. nyelvi és nyelvjárási határok, lélekszám, jelenlegi politikai állapot) használja fel részletesen tárgyalva a napjaink egyik gyakori kérdését: az identitás problematikáját. Nemzeti, kulturális, alternatív identitás, valamint az identitás átalakításának a kérdése mellett Micheal Branch történeti szempontból vizsgálja a finnugor nyelvű népek identitástudatának finnugor komponensét.

A második tanulmányban Lauri Honko az orális kultúrák esetleges tradíció-fenomenológiai, -történeti, -ökológiai összehasonlítását és ezek tartalmi, szerkezeti, funkcionális jegyeit elemzi. A kötetben alkalmazott szempontra a második bekezdésben már reflektáltam.

A bevezető harmadik tanulmányában Lauri Honko legrészletesebben az egyes vallási (emitt inkább hiedelemvilági) típusokat elemzi, melyek elhatárolására külső szempontot (életmód szerint: vadászó-halászó, pásztorkodó, nomadizáló vagy földművelő) választ.

Az egyes tanulmányok végén korszerű, részletes bibliográfiát találunk, majd a 769–785 oldalakon ezeknek szerző szerinti betűrendes összesítését. Nem véletlen részletesség jellemzi a finn szerzők tanulmányainak felsorolását.

Keith Bosley a *Translator's Note* fejezetben⁹ röviden összeveti a Shi Jing Jennings, Valey és Pound általi fordításait. Valey fordítása az eredeti vers szoros olvasatával (*close reading p. 13.*) annak különlegességét próbálja visszaadni a fordítás olvasóközönségének. Pound teljesen szabadon kezeli a forrásművet. Bosley Jennings módszerével érez rokonságot, amely az eredeti kulturális ekvivalensét keresi a célnyelvi változatban. Keith Bosley szoros grammatikai és tartalmi hűséggel valósítja ezt meg. A fordítás vitatható pontjai

⁷A finnugor népek, Michael Branch, pp. 25–41.

⁸Hit és rítus: Fenomenológiai kontextus, Lauri Honko, pp. 63–77.

⁹Fordítói megjegyzés, Keith Bosley, pp. 19–21.

másod-, harmadrendűek. Ilyen például az eredeti szöveg sorisméltléseinek gyakori, egyetlen sorra való redukálása a fordításban, a refrén elmaradása (l. 41., 356 verset), a tulajdonnevek átültetési megoldásai. A 9. vers vót nyelvű *Jogooperä* helységnév az angol fordításban *Joenperä* finn alakban fordul elő. A többszörösen összetett vagy bonyolult földrajzi nevek vagy mitológiai személynevek fordításakor általános az egyszerűsítő megoldás, mely eredményeként pl. a N'isk'e-pazos' mordvin istennévből *Creator* 'teremtő' (14. vers), a györgytarlósi tanyából (my) *homestead on the Plain* 'otthon(om) az Alföldön' (56. vers) lesz. Meglepően sajátos, a többi fordítástól módszerében eltérő a 113., 114., és a 115. lapp nyelvű jojkaszövegek fordításai. Ezek nemcsak tipográfiában, sortördelésben, szakasztagolásban térnek el az eredetitől, hanem a szó-, szószerkezet-jelentések szabad kezelésében is. Bosley itt Poundhoz áll közelebb.

Az eredeti szövegek mind latin ábécével kerülnek be ebbe az antológiába. Ulla-Maija Kuulonen a *Transliteration and Transcription*¹⁰ című fejezetben utal arra, hogy a cirill betűs forrásszövegek az Egyesült Államok Kongresszusi Könyvtára által javasolt rendszer szerint íródtak át. A finnugor nyelvű alkotások fonetikus ejtésére vonatkozó jegyzékből azonban kimarad a lapp *t*, 'C(C)', a magyar *cs*, *gy*, *ly*, *ny*, *ty*, *s*, *sz* valamint az *á*, *é*, *í*, *ó*, *ő*, *ű* feloldása.

Összegzésként elmondható a *The Great Bear* című könyvről, hogy az eddig megjelent, finnugor nyelvű népköltészeti (orális költészeti) anyagból válogatott művek fordítási antológiájának sorában ez tekinthető a legkomplexebbnek a fentebb kifogásolt problémákkal együtt. Különösen hiánypótló szerepet pedig az angol nyelvterületen eddig elenyésző finnugor nyelvű népköltészeti fordítások mellett tölt be.

¹⁰Transzliterálás és transzkripció, Ulla-Maija Kuulonen. pp. 17–18.

NYÍRI ANTAL SZERK. 1993: *A MÜNCHENI KÓDEX MAGYAR–LATIN SZÓTÁRA.*

Budapest, Akadémiai Kiadó, 376 oldal.

Hogy a nyelvtörténeti kutatásnak milyen fontos bázisát jelentik a szótárszerűen rendezett nyelvtörténeti adatok, azt hiszem, nem szorul bizonyításra. Nem véletlen, hogy a Nyelvtörténeti Szótárnak a századfordulón kiadott köteteit máig is nélkülözhetetlen segédeszközként forgatják nyelvtörténészeink, holott a szótárt a filológiai megbízhatóság és a szerkesztési elvek tekintetében már megjelenéskor több súlyos és részben jogos bírálat érte. Ezért vetődött fel már 1949-ben egy új szótári gyűjtés, az ún. Nyelvtörténeti Adattár, majd az Új Magyar Nyelvtörténeti Szótár elkészítésének gondolata. Sajnos, az anyagi és a személyi feltételek nem tették lehetővé e nagyszabású munka véghezvitelét, részeredmények azonban születtek. Ennek a gyűjtésnek a termékeként jelent meg ugyanis Károly Sándor kitűnő szótára, A Bécsi Kódex nyelvtana szótárszerű feldolgozásban (Károly 1965), melynek a szintaktikai része ugyan nem készült el, a morfológia terén azonban valóban egyedülálló alkotás a magyar szótáriradalomban. Ugyancsak ennek a gyűjtésnek az eredményeként látott napvilágot később a Régi Magyar Glosszárium (Berrár – Károly 1984), amely – mint alcíme is mutatja – a régi magyar „szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára”. Ezek azonban még a fontosabb magyar nyelvemlékeknek is csak a töredékét dolgozzák fel, ezért – a forráskiadványok megjelentetése mellett – továbbra is a magyar nyelvtörténeti (alap)kutatás egyik legfontosabb feladata maradt az ilyen jellegű adatbázisok elkészítése. A filológiai pontos forráskiadványok megjelentetése terén a helyzet azóta sokat javult (gondoljunk csak a Codices Hungarici és Régi magyar kódexek sorozatára), a kódex-szótárak terén ugyanakkor – nyilván az ilyen munkák készítésének rendkívüli idő- és alkotói „energiaigénye” miatt – a magyar nyelvtudomány adóssága alig csökkent. Mintegy ötven évvel ezelőtt készült el két kisebb nyelvemlék teljes szótára (Inotay 1932, Nyíri 1933), s ha a néhány számítógéppel készített ábécérendes adattárat (pl. Jakab – Kiss 1979) nem számítjuk, valódi szótárszerű feldolgozás azóta csak egy jelent meg, Szabó T. Ádámnak a Münchener Kódex szóanyagát bemutató szótára (Szabó T. 1977), ill. ennek megrövidített változata (Szabó T. 1985).

A JATE Magyar Nyelvészeti Tanszékén azonban a Münchener Kódex kritikai szövegkiadásának (Nyíri 1971) előkészítése során már 1966-ban fölvetődött (vö. Nyíri 1966: 39), hogy a betűhű kiadás elkészítése után ki kellene dolgozni a kódex magyar–latin szótárát, később pedig latin–magyar szójegyzékét is. Figyelembe véve, hogy

Károly 1965 ekkor már rendelkezésére állt a kutatóknak, különösen nyomós érvek szóltak e szótár elkészítése mellett. Erre maga Nyíri is kitér a szótár bevezetőjében (10): „Mivel a BK és MK közös eredetű őskéziratra megy vissza, ennek a két kódexnek közös nyelvi sajátosságai vannak, és a 15. századi magyar nyelvrendszer szempontjából a nyelvtörténet minden területén – még helyesírástörténeti tekintetben is – gazdag és egyöntetű anyagot kínál (sic!) a kutatók számára. A BK-ben és a MK-ben – egyöntetűségükénél és terjedelmükénél fogva – benne rejlik a 15. századi magyar nyelv egyik nyelvjárásának a fő váza. Szókincs tekintetében is, de alaktani vonásokra nézve is kiegészíti egymást a két kódex szótárakba rendezett anyaga”.

Ezért 1971-ben meg is indult a szótárkészítő munka, az anyaggyűjtés 1981-ig tartott, ezt követte az anyag elrendezése és leírása, majd a kész kézirat ellenőrzése.

Az egész hatalmas vállalkozást azonban időközben szükségtelenné tette az a tény, hogy 1977-ben Wiesbadenben megjelent Szabó T. Ádám már említett szótára. Bár ez nem magyar–latin szótárnak készült, mégis komolyan fölvetődhet a kérdés, csak a latin megfelelők nyújtotta előnyökért érdemes volt-e tovább folytatni a szótári munkálatokat, nem lett volna-e érdemesebb inkább veszni hagyni az addigi munkát, s a további hosszú évek kutatói energiáit inkább egy másik nyelvműlék, pl. az Apor-kódex feldolgozásába fektetni. A kérdés jogosságát Nyíri is érezhette, mert a szótár bevezető részében „Szótárunk közzétételének megokolása” alcím alatt kitér erre az aspektusra is. Válaszának lényege az, hogy mivel Szabó T. Ádám szótára a kódexnek a Décsy Gyula (1966) által készített kiadásán alapszik, abban pedig számos – Nyíri (1971: 11–13) által korábban már kifogásolt hiba van, „hibás – sajnos – Szabó T. Ádámnak is a Décsy alapján megszerkesztett és kiadott MK-szótára is” (11). Ezután ezt néhány példával igazolja is (11–12).

Mivel magam is sokat foglalkoztam a Münchener Kódexszel, sokat forgattam Szabó T. Ádám szótárát is. Eközben Nyíri kifogásain felül is olyan mennyiségű koncepcionális, ill. a filológiai pontosságot érintő hibával találkoztam benne, hogy „Valóban szükség van-e a Münchener Kódex szótárának új kiadására?” címmel egy egész tanulmányt szenteltem a kérdésnek (Forgács 1992). Ennek végén a következő eredményre jutottam: „...Szabó T. Ádám munkájának mind a *megszerkesztés gondosságát*, különösen pedig a *tudományos alaposágot* illetően olyan komoly fogyatékoságai vannak, amelyek fényében a Münchener Kódex magyar–latin szótárának új kiadása nemcsak hogy – mint Nyíri Antal állítja – szükséges, hanem »felette szükséges«”.

Az immár rendelkezésre álló szótár két részből áll: a Bevezetésből (7–21) és a tulajdonképpeni Szótárból (23–376). A Bevezetésben a szerkesztő, Nyíri bemutatja a szótár előzményeit (9–10) és – mint láttuk – megindokolja a szótár közzétételének szükségességét (10–12). Ezután a szótár jellegéről és szerkezetéről ír (13–16), majd bemutatja a szócikkek felépítését (16–19), végül megadja a jelek és rövidítések feloldását (20).

A szótár elkészítésének alapjául „A Münchener Kódex 1466-ból. Kritikai szövegkiadás a latin megfelelővel együtt” című munka (Nyíri 1971) szolgált. Maga a szótár „felöleli a MK teljes szókincsét, mintegy 70 000 adatot, megtartva az adatok kódexbeli helyesírását is” (13). Az adatok locusain túl megadja azok Vulgata-beli megfelelőit is, erről később részletesebben.

A szótárban „a MK teljes szókincse etimológiai csoportokba, szócsaládokba van rendezve, mégpedig azért, mert jelentésbelileg és grammatikai szempontból így nyújtja a szótár a legtöbb információt” (13). Az etimológiai csoport az első betűrendi tag szócikkével kezdődik, ez a fő szócikk, ezt kövér pont (●) jelzi a címszó előtt, érvénye pedig a következő főcikk ● jeléig tart. Nyíri szerint ugyanis „egyöntetű szövegből készült, nyelvtörténeti jellegű magyar–latin szótárban, ahol a jelentésviszonyok feltüntetésén kívül minél több grammatikai sajátágnak is elő kell tűnnie, nem lett volna helyes az igekötős igéket az igekötők betűrendje szerint szétosztani, hiszen ezeknek fő jelentésbeli és grammatikai sajátosságai (ragozás, jelezés, szóképzés stb.) összefüggnek egymással, és ezek együttes szemlélete sokszor szinte teljes paradigmát nyújt” (13). Az igekötős változatokon túl természetesen a fő szócikk származékai is betűrendi sorban következnek a szócikken belül. Ez az – alapvetően helyes – etimológiai csoportok szerinti elrendezés azonban véleményem szerint több problémát is fölvet, s némileg megnehezíti a szótár használatát. Szerintem szerencsésebb lett volna az igekötős változatokra azok tényleges betűrendi helyén (vagy ott is) utalni (pl. a ki-irt szócikkére a kfgyó, és a kilenc szócikkei közötti helyen is), nemcsak a megfelelő igekötő helyén, bár aki sokat dolgozik a szótárral, minden bizonnyal így is megtalálja a megfelelő adatokat. (Némileg furcsa az is, hogy az irigység és az is szócikkei között áll a ki-irt, de a kötőjeles megoldás végül is jelzi, hogy utótag alapján van ide besorolva.) Az előbbi problémánál valamivel nagyobb azonban az, hogy bár a kövér ponttal (●) is megjelölt főszócikkhez képest a származékokat valamivel beljebb kezdi a szótár, de csak az első származékot, ennek további képzéseit már nem, mint ahogy

– igeik esetében – az egyes származékok igeikötős változatait sem. Azzal, hogy a származékokat beljebb kezdi, feltehetően Károly 1965 megoldását igyekszik követni, csak hogy ott minden továbbképzett alak egy kicsivel beljebb kezdődik. Itt azonban az első származéktól kezdve minden alak ugyanazon a lapszélességen kezdődik, ez pedig – főként nagyobb szócikkeknel, melyekben több származék és számos igeikötős változat is megtalálható, meglehetősen zavaró. Ha pl. megvizsgáljuk az *ad* szócikket akkor azt tapasztaljuk, hogy a főcikk után alszócikkekként a következő alakokat találjuk egymás alatt: *be-ad*, *el-ad*, *kézbe ad*, *meg-ad*, *számot ad*, *adat*, *meg-adat*, *adat-ik*, *eladatik*, *meg-adatik*, *adathatik*, *el-adadathat-ik*, *adattat-ik*, *adhat*, *kézbe adhat*, *adó*, *adomány*, *adós*, *adósság*, melyek között ilyenformán nem olyan egyszerű tájékozódni, és bizony meglehetősen figyelmesen és türelmesen kell olvasni a szótárt, nehogy szemünk átugorjon egy-egy címszót. Ez tehát véleményem szerint – némileg megnehezíti a szótár használatát, habár maga az etimológiai alapelv alapvetően helyes. Nagyon helyes az is, hogy azokat az igei alaptagú tárgyas szószerkezetű szócikkeket, melyekben a *tesz* csak amolyan operátor-igeként funkcionál, alapvetően a latin igeinek megfelelő magyar szócikkekben tünteti fel, de azért utal rájuk a *tesz*-nél is, pl. *káromlatot tesz* (vö. 172 és 335). Ugyancsak helyes, hogy az alárendelő összetételeket második tagjuknál alcímszóként közli. Etimológiailag ugyan érthető, hogy az összetett névmásokat és határozószókat is utótagjuk szócikkeiben adja meg a szótár, ezek esetében azonban úgy érzem, szerencsésebb lett volna, ha betűrendi helyükön is utalnak a megfelelő szócikkre. Nem vagyok ugyanis egészen biztos abban, hogy pl. egy a szótárt forgató egyetemista rájön, hogy ha az ábécé megfelelő helyén nem találja pl. a *néki*, *valaki*, *valaha* szócikkeket, az nem azt jelenti, hogy ezek a kódexben nem fordulnak elő, hanem a *ki*, ill. *ha* szócikkében kell őket keresni. Ugyanígy furcsa számomra, hogy saját betűrendi helyén semmilyen utalás nincs a *hanem* kötőszóra, amely „az előtte levő tagadó mondat tagadó nem kifejezésével való szoros kölcsönös viszonya miatt” (16) a *ne*, *nem* tiltó- és tagadószó csoportjában van, illetve a fordított sorrendű *ha-nem-ha...nem*-típus a *ha* 'si' csoportjában, igaz, a szócikkekben vannak utalások azokra a címszókra, amelyekben még előfordul.

Ugyanígy szerencsésebbnek tartottam volna, ha a *meg-terhesül* címszóra, amely a *teher* szócikkében kapott helyet, nemcsak a *meg* igeikötős változatait feltüntető blokkban utalnak, (ebből ugyanis nem derül ki, hogy melyik szócikkben található), hanem fölvesznek egy *terhesül* – l. *meg-terhesül* (a *teher* szócikkében) utalást is.

Hasonlóképpen kellett volna eljárni véleményem szerint a *meg-semmit* (*meg-semmiejt*) címszó esetében is, ugyanis erre is csak a *meg*-nél utalnak, mivel azonban ezt

beépítik a *se* és *sem* különböző variánsait felsoroló több oldalt kitevő (301–306) szócikkbe, a *semmit sem ... ha nem csak* címszó utáni helyre, bizony nem könnyű megtalálni, magam is már kezdtem azt hinni, hogy kimaradt a szótárból, mire végre ráakadtam. Hasonló példákat lehetne még említeni.

A szótár jellegét és szerkezetét érintő megjegyzések után ejtsünk szót az egyes szócikkek felépítéséről is. „Minden adatolt szócikknek három része van: 1.: a címszó, 2.: a nyelvelmélembeli magyar szó jelentése(i) a Vulgata szerint, 3.: a magyar szó grammatikai alakja(i)” (17).

A kövéren szedett címszó többnyire mai magyar nyelvi hangalakban szerepel, a főszócikkekre – mint láttuk – egy kövér pont (●) is utal. A címszó után kurzív szedéssel következik annak Vulgata-beli jelentése, ha több latin megfelelő is van, akkor jelentései. Az egyes jelentéseket gondolatjel választja el egymástól. Nagyobb szócikkek esetében ehhez járul még, hogy – a leggyakoribb jelentés kivételével – az egyes jelentésekhez tartozó locusokat itt a jelentéstani részben is feltünteti a szótár. Ha a magyar szövegbeli kifejezés nem megfelelője a latinnak, ritkítással jelölték meg (l. pl. *házi ember* ‘h o m o r e g i s’ – 78), ha pedig egy magyar adatnak nincs megfelelője a latinban, akkor ezt 0-val jelölik.

Annak, hogy a jelentéseket a Vulgata alapján adják meg, az az oka, hogy Nyíri Szabó T. Ádám szótára alapvető hibájának tartja, hogy az egyes szócikkek jelentéseit mai német és magyar nyelven jelölte meg. Szerinte ugyanis a BK és a MK fordítási hibáiból bizonyosnak mondható, hogy fő forrásuk a Vulgata volt, ezért a MK „szavainak jelentéseit csakis a Vulgata latin megfelelőivel lett volna szabad megjelölni” (11). Ezzel nem tudok teljesen egyetérteni, szerintem ugyanis szerencsésebb lett volna, a latin megfelelők mellett a mai magyar jelentéseket is megadni. Ez ugyan nyilvánvalóan további komoly nehézségeket okozott volna a szótárszerkesztési munkában, ugyanakkor ki tudta volna fejezni azt a különbséget, amely az ugyanazon latin megfelelővel, de eltérő jelentéssel rendelkező adatok között ezzel a megoldással elsikkad, pl. Jo 21:4: „Immar ke· holual lēuē *allapēc f* a· mazton – Mane autem facto, stetit Iesus in littore”, ill. Mt 12:26: „z ha fathanas fathanast ki vèt / megozlatot 0 benne / azezt miképpèn *allapic* 0 ozzaga – ...quomodo ergo stabit regnum eius” (l. még Lk. 11:18). Mindkét adat jelentését a *sto* igével adja meg a szótár, ez érthető is, hiszen ez áll a Vulgataban. Azonban könnyű belátni, hogy az első esetben a jelentés ‘lábára nehezedeve egy helyben marad: stehen’, a másodikban viszont ‘létezik: bestehen, existieren’ (így fordítja egyébként Luther is).

A címszót és az azt követő jelentéstani részt – az egyetlenegy jelentés tartalmazó szócikkek kivételével kettős virgula (||) választja el az adatközlő résztől, amelyben a grammatikai adatok helyesírási változataikkal együtt, locusaik megadásával (pl. 23val2 = a 25. levél versója első (= a) hasábjának 12. verse) szerepelnek. Az azonos paradigmátagokat egyszerű virgula (|) választja el az utána következő paradigmátagoktól.

Az adatok megadásában egyébként a szótár rendkívül precíz, (hiányzó adatot eddig csak egyet találtam: a kódex előtt lévő naptárban benne van *Barbara 3u3 t m̃r* ünnepe, ezt a *Barbara* címszónál közli a szótár, a *szűz* címszónál viszont nem, holott pl. *júj kalara* ünnepe és a *Hét 3ü3èc napia* adatok szerepelnek a naptárból). A szerkesztő hihetetlen filológiai igényességét tükrözi, hogy még a locusok hatalmas számtengerében is alig vagy egy-két tévesztés (pl. az *el-temet* címszó *66va60* adata helyesen *66vb60*, a *meg-nyomod* címszó *61vb1* locusa pedig *69vb1*), holott ilyen hibák egy ekkora adathalmazt kezelő munkába nagyon könnyen becsúszhatnak.

Összefoglalásul azt mondhatjuk, hogy apróbb – a szótár használatának praktikus oldalát érintő – kifogásoktól eltekintve egy végtelenül precíz, a nyelvtörténet kutatói számára nélkülözhetetlen munkát kaptunk a szótárral a kezünkbe. Jogosan jelenti ki róla Nyíri Antal a bevezető részt utolsó soraiban, hogy a „MK teljes szókincsének ez a feldolgozása előmozdíthatja nemcsak a jelentéstörténet, a szófejtés és a művelődéstörténet kutatását, hanem a történeti grammatika szinte minden fejezetének eredményes művelését” (21).

IRODALOM

- Berrár Jolán – Károly Sándor 1984: *Régi magyar glosszárium. Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára*, Budapest, Akadémiai.
- Décsy Gyula szerk. 1966: *Der Münchener Kodex II. Das Ungarische Hussiten-Evangelium aus dem 15. Jahrhundert*, Wiesbaden, Buchstabengetreuer Abdruck.
- Forgács Tamás 1992: Valóban szükség van-e a Münchener Kódex szótárának új kiadására? *Néprajz és Nyelvtudomány* 34, 27–37.
- Inotay Iлона 1932: *A Teleki kódex Szt. Anna legendájának nyelvi földolgozása*, Szeged.
- Jakab László – Kiss Antal 1978: *A Jókai-kódex ábécérendes adattára*, Debrecen.
- Károly Sándor 1965: *A Bécsi Kódex nyelvtana szótárszerű feldolgozásban*, Budapest, Akadémiai.
- Nyíri Antal 1933: *A Winkler kódex hangtana és szótana*, Szeged.
- Nyíri Antal 1966: A Münchener Kódex eredeti kézírata tanulmányozásának tanulságai, *Néprajz és Nyelvtudomány* 10, 39–54.
- Nyíri Antal 1971: *A Münchener Kódex 1466-ból. Kritikai szövegkiadás a latin szövegmegfelelővel együtt*, Budapest, Akadémiai.
- Nyíri Antal 1993: *A Münchener Kódex magyar–latin szótára*, Budapest, Akadémiai.
- Szabó T. Ádám 1985: *A Münchener Kódex szókincse*, in Uő szerk.: *Münchener Kódex [1466]. A négy evangélium szövege és szótára*, Budapest, Európa, 145–524.
- Szabó T. Ádám szerk. 1977: *Der Müncher Kodex IV. Wortschatz mit vollständigem Wort und Formenverzeichnis*, Wiesbaden.

SEGÉDKÖNYV A SZLAVISZTIKAI
SZEMINÁRIUMI GYAKORLATOKHOZ
HADROVICS LÁSZLÓ VÁLOGATOTT ÍRÁSAIBÓL.

Hilfsbuch zu slavistischen Seminarübungen.
Ausgewählte Schriften von László HADROVICS.

Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994, 312 lap.

Kiemelkedő jelentőségű kötet kerül(he)t a szlavisztika iránt érdeklődő egyetemi hallgatók és oktatók, továbbá azok kezébe, akik olyan típusú nyelvészeti munkákat kívánnak olvasni, amelyek messze túlmutatnak a szokványos és olykor igen szűk körű nyelvészeti szemlélet tárgykörén. A kötet címe ugyan kizárólag szlavisztikai jellegű értekezéseket ígér, de a kötetben közölt tanulmányok közül nem egy sorolható a tágabb értelemben vett hungarológia, az összehasonlító szláv – magyar nyelvészet, az italianisztika körébe. Ami pedig a módszereket illeti: a hagyományos etimologizáló vagy névtani dolgozatokról eltérően, korszerű metodológiai megfontolásokkal találkozhatunk. Hadrovics László tudományos pályája és meggyőződése az interdiszciplinaritás jegyében áll: történelem és nyelvészet, irodalom és nyelvészet, művelődéstörténet és nyelvészet nem kiegészítő jelleggel egymás társ- vagy rokontudományai, hanem egy egységes tudományos szemlélet eltérő tárgykörű, de csak együtt alkalmazva igazán eredményes diszciplínái. Egyik sem lehet meg a másik nélkül: mint ahogy a szinkrón szemlélet önmagában veszít értelmezői hatékonyságából, az „okokért” mélyebbre kell tekintenünk, de a nem a jelen kérdezőhorizontjából szemlélt diakronitás sem hozhat eredményt, mivel értelmezői objektivitást tételez ott, ahol az értelmező módszerválasztása, adathierarchizálása óhatatlanul kihat a vizsgálódásra, magára. Érdemes idéznünk Hadrovics László néhány kijelentését, hogy érzékelhessük módszerének frissességét, meg azt, miképpen igyekszik az összefüggéseiből kiragadott jelenséget végül is sokoldalú bemutatás után visszahelyezni valódi kontextusába: „A földrajzi nevek egész múltunknak éppen olyan beszédes emlékei, mint akár az írott források vagy a tárgyi emlékek, csak megfelelő módon kell értelmeznünk azt, amit mondanak. Bennük van egy-egy táj anyagi műveltségének és társadalmi alakulásának egész története”. (26) „Az általánosan szokásos szótárforgató etimologizálás mellett fokozottabb elismerést kellene szerezni a forrásolvasó etimologizálásnak.” (255) „...ha a nyelvfejlésben eredményt akarunk elérni, magunk számára is sokkal jobban tudatosítanunk kell a magyar szókincs belső rendszerét, számtalan irányú összefüggéseit”. (87)

Három különböző nyelvtudományi területről idéztem egy-egy, axióma számba menő kijelentést annak jelzésül, hogy az értekező Hadrovics Lászlónak nemcsak körültekintő végkövetkeztetései hozzak beszédes példákat, hanem mindenekelőtt azért, hogy igazoljam: a mára a köztudatba átment kijelentések az eredeti formában miképpen

hangzottak; Hadrovics László fölismerései több évtizedes kutatómunkát koronáznak meg, és hihetetlenül széles körű bizonyító anyagon alapulnak. Hiszen jórészt filológiai jellegű dolgozatokat olvashatunk, hatalmas anyaggyűjtés előzte meg a tanulmányok megírását. Az anyaggyűjtés azonban (még az etimológiai cikkekben sem) szorítkozik egyoldalúan régebbi és újabb szótárak anyagának feldolgozására, hanem sokkal inkább merít a szépirodalomból, a kéziratok-okleveles forrásokból, hiszen Hadrovics László számára a szóföldrajzi és a szótörténeti adat egymást értelmez(heti)i, igazolhatja vagy cáfolhatja. A kétnyelvűség, a helyesírástörténet, a táj- vagy regionális nyelvek történeti emléke és az egységesülés felé tartó folyamata, a nyelvi közvetítések kérdése egyként foglalkoztatja Hadrovics Lászlót. Alapfeltevése, miszerint, jöllehet az első pillanatra kevésbé hihetőnek tetszhet, hogy az egyik nyelvből származó kölcsönzések egy másikba nem kizárólag közvetlenül, hanem egy „szomszédos” nyelv közreműködésével is megvalósulhatnak, a magyar nyelvnek a szerbhórvát nyelv olasz jövevényszavaival demonstrálható, ám ugyanígy néhány, a szerbhórvát nyelvbe asszimilált török jövevényszó esetében is gyanakodhatunk a magyar közvetítés szerepére. (76) Az ilyen típusú előfeltevésekből aztán kétfelé nyílik kutatási lehetőség: 1) a magyar nyelv és az olasz nyelv kapcsolatlehetőségei kerülhetnek (és kerülnek) jobb megvilágításba; 2) a magyar és a szláv nyelvek viszonyának kutatási egyoldalúságait szüntetheti meg a Hadrovics László szorgalmazta elemzési módszer. Egy másik területre visz a burgenlandi hórvátok nyelvének részletező bemutatása. A hivatkozott (párhuzamos, erősítő) példa a régebbi irodalmi alkotások, töredékek ama vonása, amely az anyanyelvi szövegben rejtőző másik nyelvről enged meg következtetéseket, hiszen palimpszesztus módján egyszerre két szöveg jelenlétéről árulkodik. A korábban monografikusan tárgyalt ószerb Trója-regényt – állítja egy helyütt Hadrovics László – kétségtelenül egy, azóta elveszett magyar eredetiből fordították. A szerb szöveg „hungarizmusai”-ra hozott szövegpéldák eléggé meggyőzőek, hogy belássuk a szerző igazságát. (110) Régióink sokszínűsége, nyelvi kultúrájának sokfélesége foglalkoztatja másutt Hadrovics Lászlót: „A történelmi Magyarország területén lakó kisebb szláv népcsoportok irodalmi nyelvére általában jellemző, hogy fejlődésük más utakon halad, mint az illető népek által kialakított általános irodalmi nyelveké.” (189)

Régióknak ez a jellemzője a nyelvészt (és a művelődéstörténészt) nehéz, de hálás feladat elé állítja. Munkáját, ha célba akar jutni, az a fajta empátia és türelmesség kell, hogy vezesse, amelyet Hadrovics László higgadt és bölcs tudósi magatartásából eltanulhat. Az egymást gazdagító kultúrák tiszteletére nevel, ezzel a tanulmánykötetével is, amely magyar, német, hórvát és szerb nyelvű dolgozatokat tartalmaz az ebben a régióban szüntelen kölcsönhatásban élő népek nyelvi kultúrájáról. A források beszéltetése mellett ez a minden értékre nyitott érdeklődés a jellemzője ennek a gazdag tartalmú kötetnek.

Fried István

Николай Вахтин 1993:
*Коренное население Крайнего Севера
Российской Федерации*

Санкт-Петербург,
Издательство Европейского Дома, 96 oldal.

A könyv először 1992-ben jelent meg Londonban angolul (Native Peoples of the Russian Far North címmel) a Minority Rights Group (oroszul: Международная группа по правам меньшинств) kiadványaként.

A szerző a bevezetőben tisztázza, hogy kik tartoznak az északi népek közé. Ezt a terminust 1926 óta használják, kb. 26 népet illetnek vele, de a kritériumok pontatlansága, valamint az elnevezések változása miatt nehéz valójában megállapítani, hogy mely népek tartoznak ide. A terminológiai kuszaság elkerülése végett Vahtyin áttekinti ezeknek a népeknek az elnevezéseit:

mai név	mai önelnevezés	1931-es név	önelnevezés 1931-ben	lélekszám 1989-ben
aleut	aleut, unangan	aleut	unargan	700
csukcs	luoravetlan	csukcs	oravedlan	15.000
dolgan	dolgan, saha	dolgan	saha	6.900
enyec	ennecse	jenyiszeji szamojéd	madu	200
eszkimó	jugipit	eszkimó	juit	1.700
even	even	lamut	even	17.000
evenki	evenki, orocson	tunguz	evenki	30.000
hanti	hante (sic!)	osztják	hante	23.000
itelmen	itelmen	kamcsadál	itelmen	2.500
jukagir	odul, wadul	jukagir	odul	1.100
kerek	kerek	—	—	—

mai név	mai önel- nevezés	1931-es név	önelnevezés 1931-ben	lélekszám 1989-ben
ket	ket	jenyiszeji osztják	ket	1.100
korják	nymylan, csavcsuven	korják	nymyllan	9.200
mansi	mansi	vogul	manysi	8.500
nanaj	nanaj, nan	gold	nanej	12.000
negidal	elkan, bejenin	negidal	elkembejsz	600
nganaszan	nja	tavgi	nganaszan	1.300
nyenyec	nyenec	tulajdon- képpeni szamojéd	nyenyec	35.000
nyivh	nyivh	gilják	nyivuh	4.700
orocs	orocsil	orocs	nanyi	900
orok	ulta, ulcsa	—	—	200
saami	saami	lopar	saami	1.900
szelkup	szelkup	osztják- szamojéd	szelkup	3.600
tofalar	tofa, toha	karagasz	tufa	700
udegej	udehe	ude	ude	2.000
ulocs	nanyi	ulocs	nanej	3.200

Szibéria kis népei a következő nyelvcsaládokhoz tartoznak: uráli, mandzsu-tunguz, török, paleoszibériai, nyelvcsaládokon kívüli nyelvek.

A következő fejezetben Vahtyin az oroszokkal való első kapcsolatokat tekinti át. Az orosz kolonizáció Szibériában az 1500-as évek közepén kezdődött, melynek fő eszköze a gazdasági nyomás volt. Jelentős életmódváltozást hozott az őslakosság körében. Többen

áttértek a halászatról, réntartásról a prémes állatok vadászatára. Megváltozott a réntartás módja is: a korábban nem létező nagycsordás réntartás terjedt el. 300 év alatt Szibéria etnográfiai térképe átrajzolódott: a réntartó népek területei jelentősen növekedtek (tundrai nyenyec, csukcs, evenki, even), míg a vadászok és halászok területei csökkentek (enyec, jukagir, korják, itelmen, eszkimó). A kolonizált népek helyzetét először 1822-ben próbálták meg szabályozni. A Szerpanszkij által kidolgozott statútum (*Ustav ob upravlennii inorodcev*), mely gyakorlatilag 1917-ig volt érvényben, az őslakosok jogi helyzetét rendezte. A bevezetett rendelkezéseket sem akkor, sem később nem tartották be.

A harmadik fejezet az 1917 és 1930 közötti helyzetet elemzi. 1917-ben ugyan rendeletileg egyenlő jogokat biztosítottak Oroszország minden népének, de ez nem valósult meg. 1924-től 1935-ig működött az Északi Bizottság /Komitet Severa/ (lapja az Észak-Ázsia /Severnaja Azija/ volt, mely 1930-ban szűnt meg), mely a nemzetiségi ügyeivel foglalkozott. A bizottságban két irányzat jött létre: a konzervatívak a lassú fejlődés hívei voltak, amerikai típusú rezervátumok létrehozását javasolták, velük szemben a radikálisok a természeti javak és ásványkincsek minél hamarabbi felhasználását szorgalmazták. A 20-as évek végére a radikálisok kerültek előtérbe.

A nemzetiségi jogok biztosítása érdekében hozták létre a nemzetiségi tanácsokat, melyeknek 3 tagja volt és a hatáskörébe tartozott a vitás házassági kérdések és örökösödési ügyek eldöntése. A vándorló életmód miatt sok helyen ezek a tanácsok csak papíron léteztek.

Az 1920-as évek elején jelentősen csökkent a rének száma, megindult az állatok elkobzása. A vadászoktól elvették a fegyvereiket, 1929-ben pedig betiltották az egyéni kereskedelmet. A 20-as évek elején szervezték meg az iskolai oktatást. 1931-re már 123 iskola üzemelt, ebből 62 internátus. Az első tanárokat kötelezték a nemzetiségi nyelv elsajátítására. Őket 1926-tól Tobolszkban, Habarovszkban, Arhangelszkben, Tomszkban és Leningrádban készítették fel. 1930-ban Leningrádban létrehozták az Északi Népek Intézetét /Institut Narodov Severa/, melynek munkatársai kidolgozták a kis népek ábécéjét (latin betűs alapokon, de 1937-ben áttértek a cirill írásra). Nyelvi közelség alapján csoportosították a nyelveket, minden csoportból egy bázisnyelvet jelöltek ki, mely számára elkészítették az ábécét. Az oktatás nyelve az alsóbb osztályokban az anyanyelv volt, csak később tértek át az oroszra.

A könyv következő fejezete az 1930 és 1941 közötti éveket tekinti át. Ekkor hozták létre az Északi Bizottság javaslatára a nemzetiségi körzeteket (az első a nyenyec volt 1929-ben) és ekkor kezdődött Szibéria iparosítása is. Ennek első lépése a földek elkobzása, a

lakosok kolhozokba kényszerítése volt. Egyre többen költöztek be Szibériába más területekről, amit elősegített egy 1932-es javaslat, mely szerint a munkásokat két részre osztották: adminisztratív és fizikai dolgozókra. Az adminisztrációban dolgozók havi fizetését az éves fizetés 10%-val egészítették ki, továbbtanulás esetén támogatásban részesülhettek. A fizikai munkások ezekben a kedvezményekben csak akkor részesülhettek, ha más területekről települtek át Szibériába.

Az ötödik fejezetben Vahtyin a fekete éveket, az 1945 és 1985 közötti időszakot elemzi. Ezt a korszakot az erőszakos oroszosítás, a nemzetiségi kultúra felszámolása jellemzi. Az iskolákban csökkentették az anyanyelvi órák számát, több helyen meg is szüntették. 1957-től jellemző tendencia volt, hogy a tanárok tiltották az anyanyelv használatát. 1970-ben anyanyelvi oktatás már csak nyenyecül folyt, azon is csak az alsóbb osztályokban. Kétnyelvűségről ezeken a területeken nem lehet beszélni, helyette kialakult az ún. csoportos félnyelvűség /gruppovoe polujazyčie/ (ez a 30-50 éves korosztályt érinti). Anyanyelvüket kezdik elveszíteni, de még nem mindenki beszél közülük megfelelően oroszul, ugyanez a helyzet a kultúrával is. A fiatalabb korosztály (akik a totális oroszosítás idején kezdték el tanulmányaikat) rendszerint már nem beszéli az anyanyelvét. Az internátusokat ekkor terjesztették ki a bölcsödére és az óvodára is kötelező jelleggel. Elsődlegesen a vándorló életmódú szülők gyerekei jártak ide, de a 60-as évek közepére ez lett az egyedüli oktatási forma. A szülőknek akkor is be kellett adniuk a gyermekeiket, ha ugyanabban a faluban laktak. Ezzel az intézkedéssel megfosztották a gyerekeket a családi neveléstől, az anyanyelv és kultúra elsajátításának a lehetőségétől. Az internátusokban különböző nemzetiségű gyerekek tanultak, ezért az oktatás nyelve az orosz lett, Jakutiában a jakut. Az elmúlt pár év során az internátusok egy részét fokozatosan átalakították hagyományos iskolává.

Az 50-es években megkezdődött a harc a vándorló életmód ellen is. Erőszakosan telepítették le az őslakosokat, hagyományos falvaikat felszámolták (pl. hantik). Ennek módja az iskolák, üzletek és szovhozok bezárása volt. A lakosok így munkanélkülivé váltak, majd kényszerűségből átköltöztek a kijelölt településre, ahol rendszerint szintén nem volt munkalehetőségük. Az intézkedések következtében az őslakosok életkörülményei romlottak: a magadani területen a férfiak átlagéletkora 42,5 év (az amerikai indiánoké a 60-as években 60 év), a tuberkolózis aránya több, mint ötször nagyobb, mint a Szovjetunió átlagához képest (224,6 eset 100.000 lakosra). Az őslakosság körében a házasságon kívül született gyermekek aránya is jóval nagyobb (az 1975–79 folyamán Szirenyiki eszkimó faluban született 24 gyermek $\frac{2}{3}$ -a házasságon kívüli). Ez utóbbi adat magyarázható a családi nevelés hiányával is.

Szibéria iparosítása úgy folyt, hogy az őslakosok érdekeit nem vették figyelembe. A megépített vasútvonalak átszelték az ősi legelőket (pl. Jamal-félsziget), az erdőket korlátlanul pusztították (a kitermelt fa 30%-a a nem megfelelő kitermelés miatt nem alkalmas a felhasználásra), aminek az erdei vadállomány jelentős csökkenése lett az egyik következménye.

A következő két fejezet a nyílt értékelések és a glasznoszty (1985 – 1992) idejének helyzetével foglalkozik. A tulajdonjogi különbségek egészen az utóbbi évekig nem szűntek meg, a betelepültek ún. északi pótlékot /severnaja nadbavka/ kaptak, ami a fizetésük 200%-a is lehetett. A 80-as évektől a hatalom egyre nagyobb ellenállásba ütközött, az őslakosok nem engedték felszámolni a falvaikat. 1989-ben számos szövetséget, szervezetet hoztak létre, melyek a saját érdekeiket képviselik (pl. Kolai Lappok Egyesülete /Associacija Kol'skih Saamov/, Jamal Egyesület /Jamal potomkam/, Szibériai Kulturális Központ /Sibirskij Kul'turnyj Centr/, mely a Péterváron élő szibériaiakat fogja össze). 1990-ben Moszkvában megalakult az Északi Kis Népek Szövetsége /Associacija Maločislennyh Narodnostej Severa/, mely célját a következőképpen fogalmazta meg: "összefogni erőnket a túlélésért folytatott harcban". 1989-ben a kormány elfogadta azt a rendeletet, amely több helyen visszaállítja a nemzetiségi nyelv oktatását. Újraindultak az 1939 óta betiltott nemzetiségi újságok.

A könyv utolsó fejezeteiben a szerző vázolja az elkövetkező tennivalókat, a perspektívákat, körvonalazza azokat a politikai, gazdasági és kulturális jogokat, melyeket biztosítani kell ezen népek számára.

A jelenlegi helyzet egyik lehetséges megoldása az ún. bioszférikus természetvédelmi területek /biosfernye zapovedniki/ létrehozása lenne. Ez valójában visszatérés a 20-as évek elképzeléseihez. Ilyen témájú javaslatot tett Tihomirov biológus is 1970-ben, de akkor elutasították. Jelenleg a természetvédelmi területek létrehozásának tervén Bogoslovskij és munkatársai dolgoznak.

1989-ben Tyumenyben konferenciát hívtak össze, amelyen az északi területek fejlesztéséről tanácskoztak. Három lehetséges modellt vázoltak: kulturális asszimiláció, be nem avatkozás, védett területek létrehozása. A szakértők többsége ez utóbbi megoldás mellett szólalt fel. Állást foglaltak az északi népekhez fűződő viszonyról is. Egyebek mellett hangsúlyozták, hogy az általános programok helyett azok konkrét megvalósításával kell foglalkozni; lehetőséget kell biztosítani az őslakosoknak arra, hogy fejlődésük útját ők választhassák meg.

Az utolsó fejezetben a szerző azokat a jogokat sorolja fel, amelyeket mind politikai, gazdasági, mind nyelvi és kulturális téren biztosítani kellene az őslakosok számára. Kétségtelen, hogy ezek összefoglalására is szükség van, de konkrét tettekre méginkább szükség lenne. Az elképzelések és követelések hangoztatása helyett hasznosabb lenne konkrét tervek kidolgozása.

Nagy Beáta Boglárka